

Essay

ONS HOPELOZE DENKEN

Francine Mestrum

Het is een leuk raadsel waar Roedolf Boehm ons voor plaatst. Marx, zo stelt hij, was geen antikapitalist. Hij maakte wel een compromisloze analyse van het systeem maar meende dat het tijdelijk nodig en nuttig was om tot een ‘hogere maatschappijvorm’ te komen en vandaar naar het socialisme.

Maar, zo stelt Boehm verder, de kern van het kapitalisme is productie om de productie, groei om de groei en dat is onmogelijk op een eindige planeet. Vandaar dat antikapitalisme onvermijdelijk is als we de wereld willen redden.

Dat klinkt logisch. Maar waarom dan, zo vraag ik me af, zijn de huidige marxisten wel degelijk en vrij radicaal antikapitalistisch? Terwijl de ‘groenen’, als ik dat even zo veralgemenend mag stellen voor zij die bezorgd zijn om het klimaat en de biologische diversiteit, niet antikapitalistisch zijn maar zich wel graag op Boehm beroepen. Wordt de boodschap dan verkeerd begrepen? Of is er iets anders aan de hand?

Erg veel groenen staan vandaag wel degelijk achter het ‘de-growth’ denken, dat weliswaar uiteenlopende definities kent, maar toch gekenmerkt wordt door de overtuiging dat we af moeten van groei als dominant economisch model. Je zou kunnen stellen dat ze dus wel degelijk antikapitalistisch zijn, maar zoiets krijgen ze nooit over de lippen. Ze beperken zich ook tot die groei en hebben minder problemen met de zaken die voor de marxistische antikapitalisten wel prioritair zijn: andere eigendomsverhoudingen, einde aan de accumulatie, de meerwaarde en de vervreemding, een grotere rol voor de overheid.

Een tijdje terug had ik een discussie met zo’n marxistische antikapitalist die stelde dat we meteen een ‘rupture’, een breuk met het systeem nodig hebben. Toen ik zei dat je in afwachting wel heel veel beleidsstappen kon zetten op weg naar zo’n rupture, was zijn antwoord dat de klimaatjongeren dat toch niet zagen zitten. Ook zij pleiten voor een onmiddellijke ‘rupture’.

Nu is het toch mijn indruk dat we hier met twee verschillende opvattingen van ‘rupture’ te maken hebben. Radicaal links wil een onmiddellijke breuk met het kapitalisme, de klimaatjongeren eisen een onmiddellijke breuk met de laksheid van de overheid. Zij eisen dringende wetgeving om de klimaatverandering aan te pakken en zij die pleiten voor ‘system change’ denken ook meer aan groei in het bijzonder dan aan het kapitalisme in het algemeen.

Men zou kunnen denken dat dit een vals probleem is. Breken met groei betekent breken met het kapitalisme, waarover wordt er dan gekibbeld? Toch geloof ik dat niet.

Er werd al meermaals vastgesteld, in eigen land en in de Europese Unie, dat groenen eerder opschuiven naar een zogenaamd links liberalisme. Zij hebben geen probleem met de markt, noch met een basisinkomen, noch met vrijhandel. Het pleidooi van radicaal links voor meer overheidsbedrijven en minder markt delen ze helemaal niet.

Groen is een huis met vele kamers. Je vindt er ecomodernisten net als aanhangers van deep ecology. Geloof in technologische oplossingen versus geloof in harmonie bij Moeder Aarde.

Ook radicaal links is verre van homogeen. Terwijl sommigen zich radicale reformisten noemen en kunnen samenwerken met sociaal-democraten, zijn er anderen die onverbiddeijk tegen elke vorm van mondialisering zijn en zweren bij de nationale staat om socialisme in één land te verdedigen.

De radicalen van groen en de radicalen van links staan soms vrij dicht bij een rechtse ideologie waar het antikapitalisme evenmin afwezig is. Dat werd bijvoorbeeld heel duidelijk bij de beweging van de gilets jaunes, de gele hesjes in Frankrijk. Het is iets wat nog te vaak onder de mat wordt geveegd.

Bovendien, voor populistten zoals Mélenchon in Frankrijk zijn links of rechts van geen tel meer. Alleen ‘het volk’ speelt een rol. Rechts verdedigt, soms tot afschuw van links, een vergaand sociaal beleid, zoals het Vlaams Belang of het Poolse Recht en Rechtvaardigheid. Hoe emancipatorisch dat sociaal beleid kan zijn is wel een heel andere vraag. Meestal blijft het beperkt tot een verdediging van ‘traditionele waarden’.

Groen sluit in heel wat aspecten van zijn filosofie trouwens nauw aan bij het neoliberalisme, denk aan de verdediging van niet-betaalde vrijwilligers in de zorgsector. Terwijl aanhangers van deep ecology vaak naar antimoderniteit neigen en niet te vinden zijn voor sociaal beleid. De familie zorgt wel voor zichzelf. Het is een pleidooi voor ‘verbondenheid’.

De scheidslijnen liggen dus niet zo helder voor het grijpen.

Is die hogere maatschappijvorm van Marx mogelijk als het leefmilieu verloedert? Is die hogere maatschappijvorm mogelijk als we naar een antimoderniteit afstevenen waarin het individu én de mensheid hun rechten verliezen? Is een volle en vrije ontwikkeling wel mogelijk als we niet langer geloven in verandering? Als we zweren bij ‘harmonie’ met de natuur, wat dat ook moge betekenen? Moeten we dan afstappen van ons geloof dat wij het zijn, de samenleving, die de wereld vorm kunnen geven en kunnen veranderen?

Of anders, kan het ‘welzijn van enkelingen’ bewaarheid worden als de collectieve structuren tekortschieten? Als we voorbijgaan aan onze onderlinge afhankelijkheid? Als de productie niet in dienst staat van wat we als maatschappij nodig hebben?

Het lijkt wel een ‘catch 22’. Welke oplossing je ook kiest, je loopt vast. Hoe moeten we nu streven naar een volle en vrije ontwikkeling, naar de rijkdom van de menselijke natuur? Naar het welzijn van de enkelingen?

Het lijkt me evident dat productie om de productie geen heil kan brengen. Marx had ongelijk. Evenmin kan heil gezocht worden in ‘het welzijn van de enkelingen’. Het lijkt me trouwens een valse tegenstelling die me doet denken aan de omslag in het ontwikkelingsdenken in de jaren 1990. Met de ‘menselijke ontwikkeling’ die UNDP (het Ontwikkelingsprogramma van de V.N.) ging verdedigen en het armoedebeleid dat de Wereldbank daaraan koppelde, veranderde de betekenis van ‘ontwikkeling’. In plaats van een collectief project voor economische diversifiëring en modernisering, werd het een project voor individuen die uit de armoede moesten gehaald worden. Het was in feite een neoliberalisering van het hele denken, want die armoedebestrijding moest wel gebeuren aan de hand van groei en vrije markt, niet met sociaal beleid.

Misschien moeten we gewoon maar weer eens onze twee hersenhelften gaan gebruiken en pleiten voor én de rijkdom van de menselijke natuur én het welzijn van de enkelingen. Of met andere woorden, ik denk dat het feminisme uitkomst kan bieden.

De feministische economie heeft zich altijd verzet tegen de denkbeelden van de ‘homo economicus’ die aan de basis liggen van het economisch denken. Feministen verzetten zich ook tegen het externaliseren van de zogenaamd ‘reproductieve’ arbeid van vrouwen. Trouwens, vandaag meer dan ooit, kan men zien hoe de crisis in feite een crisis van de reproductie is: lonen die geen overleven mogelijk maken, openbare diensten die verdwijnen, de natuur die wordt vernield. Terwijl het werk van vrouwen wel degelijk waarde produceert, alleen is de samenleving nog steeds niet bereid daarvoor te betalen.

Wat feministen bepleiten is dat zorg centraal wordt geplaatst. Zorg voor mensen, uiteraard, maar ook zorg voor de natuur. En die zorg kan niet enkel door vrouwen worden geboden, ze moet de rode draad door de hele economie worden. Niet productie om de productie, maar productie van wat mensen nodig hebben om te overleven.

De economie moet geherdefinieerd worden, dus ja, hier zijn we weer bij de ‘system change’ van de klimaatjongeren. Het systeem heeft inderdaad zijn grenzen bereikt, mensen worden uitgebuit en gaan hopeloos op zoek naar onbereikbare oplossingen zoals migratie. Of ze komen in opstand, zoals in de herfst van dit jaar duidelijk werd in Chili, Ecuador, Irak, Libanon, Haiti, Indië. De natuur wordt uitgebuit, zodat wetenschappers vrezen dat we nog nauwelijks twaalf jaar hebben om de planeet leefbaar te houden.

Het kapitalisme gaat volledig voorbij aan al deze zorgen. Men kijkt uitsluitend naar de productie, niet naar de reproductie of de regeneratie. Nochtans is het die regeneratie die centraal moet staan. Want productie is gewoon niet mogelijk zonder reproductie. Een kind kan dat zien.

Kortom: we moeten, voor de productie die we nodig hebben, denken aan een duurzame context, waarin verder geproduceerd kan worden wat we echt nodig hebben en dus met aandacht voor de reproductie.

De sociale en solidaire economie kan hier een voorbeeld zijn, hoe los ze vandaag ook wordt gedefinieerd. Wat ik niet bedoel is een tweedehandseconomie voor de armen, met ondermaatse arbeidsvoorwaarden. Wat ik wel bedoel is een economie waar winst en groei niet primordiaal zijn, maar wel het welzijn van de maatschappij, in sociale en milieutermen. Winst moet opnieuw geïnvesteerd worden. Voor dit alles zijn nieuwe definities nodig van de economie en van bedrijven, zodat werknemers bij het beleid en zelfs het management betrokken kunnen worden. Het zijn initiatieven die nu al breed genomen worden in heel veel landen, maar meestal op veel te kleine schaal om ook echt invloed te hebben.

Naast een andere economie zal ook het sociaal beleid opnieuw bekeken moeten worden. Onze verzorgingsstaten hebben hun rol uitstekend vervuld, maar zowel de maatschappij als de economie van de 21ste eeuw stellen andere eisen. De sociale bescherming moet dus worden aangepast, hoewel haar basisprincipes best bewaard kunnen worden. De hele maatschappij én de individuen worden beter van een structurele en horizontale solidariteit. In een verzorgingsstaat zorgen mensen voor elkaar, ook al hoeven ze elkaar daarom niet persoonlijk te kennen. Het is het beste voorbeeld van hoe een systeem zowel de collectiviteit als de individuen ten dienste staat.

Om zo'n sociaal beleid vorm te geven en rekening te houden met de prioriteiten van groepen en mensen kan gekeken worden naar sociale commons. De sociale bescherming is van ons, ze is gebaseerd op economische en sociale rechten die universeel moeten worden toegepast. Op welke manier is een vraag die slechts beantwoord kan worden door mensen, lokaal en nationaal, rechtstreeks te betrekken bij het uittekenen ervan.

Zo'n sociaal beleid kan ook een hefboom zijn voor milieubescherming, zodat het moraliseren rond auto-, vliegtuig- en plasticgebruik kan stoppen. Enkelingen kunnen zeker hun bijdrage leveren tot een beter en gezonder milieu, maar nog belangrijker is dat de economie op een andere leest wordt geschoeid.

Op die manier kunnen we inderdaad zorgen voor de duurzaamheid van het leven: van mens en natuur, van de maatschappij en van ons leefmilieu.

Zou het niet kunnen dat we op die manier tot een hogere maatschappijvorm komen, tot de volle en vrije ontwikkeling van ieder individu, tot de rijkdom van de menselijke natuur én tot het welzijn van de enkelingen?

Ik denk van wel. We kunnen leven met Marx én met Boehm. Of we op die manier ook tot socialisme of communisme komen, dat weet ik niet. Misschien moeten we een andere term bedenken, gewoon om te ontsnappen aan steriele tegenstellingen die er geen zijn.